

БЕНЖАМЕН КОНСТАН

ЗА СВОБОДАТА ПРИ ДРЕВНИТЕ, СРАВНЕНА СЪС СВОБОДАТА ПРИ МОДЕРНИТЕ НАРОДИ

Реч, произнесена в Атене Роаял¹ през 1819 г.

Господа,

Възнамерявам да предложа на вниманието ви известни разграничения, твърде нови, между два вида свободи, чиито отлики досега са оставали незабелязани или поне твърде слабо подчертавани². Едната е свободата, която толкова са ценили народите от древността; другата – онази свидна за модерните нации свобода. Ако не се лъжа, уточняването би представлявало двояк интерес.

На първо място, смесването на тези два вида свобода се превърна в причина за много злини през небезизвестните етапи на нашата революция. Франция се оказа изтерзана от безплодни опити, чиито автори, раздразнени от слабия си успех, се опитаха да ѝ наложат ползването на нежелани от нея блага и да ѝ оспорят други, които тя желаше.

Второ, призовани от нашата успешна революция (наричам я успешно въпреки крайностите ѝ, защото имам пред очи резултатите ѝ) да ползвате благоденствията на представителното управление, интересно и полезно би било да се запитаме защо това управление – единственото, в чието лоно днес можем да се радваме на известна свобода и спокойствие – е почти изцяло непознато на свободните нации в древността.

Известни са ми твърденията, че някакви наченки съществуват у едни или други древни народи, в република Лакедемония³ например или при нашите прадеди галите, но това е погрешно.

Начело на Лакедемония стояла жреческа аристокрация и в никакъв случай представително управление. Царската власт била ограничена, но от ефорите⁴, а не от хора, изпълняващи мисия, сходна на онази, с която изборите в днешно време товарят защитниците на нашите свободи. Несъмнено ефорите, чиято институция е установена от царете, били посочвани от народа. Но те са само петима на брой. Тяхната власт била религиозна толкова колкото и политическа; те участвали в самия механизъм на властта, т. е. в изпълнителната власт; така че прерогативите им, както на почти всички народни магистрати в древ-

ните републики, не само че не били преграда пред тиранията, но понякога и самите те се превръщали в източник на непоносима тирания.

Управлението на галите, твърде сходно с това, което една определена партия иска да ни наложи, било едновременно теократично и воинско. Жреците притежавали неограничена власт. Военната каста или аристокрацията разполагала с твърде безочливи и твърде потиснически привилегии. Народът бил без права и гаранции.

В Рим трибуните изпълнявали в известна степен представителна мисия. Те били органи на плебса, подложен след низвергването на царете на сурово робство от винаги една и същата през вековете олигархия. При все това народът пряко упражнявал немалко политически права. Той се събирал да гласува закони, да съди привлечените към отговорност патрици: с други думи в Рим има само незначителни елементи от системата на представителството.

Тази система е откритие на модерните народи и вие ще видите, господа, че състоянието на човешкия род в древността не позволявала да се установи и утвърди институция от подобно естество. Древните народи не можели нито да почувстват нужда от нея, нито да оценят предимствата ѝ. Обществената им организация ги карала да желаят свобода, съвсем различна от онази, която споменатата система ни осигурява.

Беседата ми пред вас е опит да докажа тази истина.

Запитайте се най-напред, господа, какво разбира в наши дни под думата свобода един англичанин, един французин, един жител на Съединените американски щати.

За всеки това означава правото да се подчинява единствено на законите, да не бъде нито арестуван, нито задържан, нито умъртвяван, нито малтретиран по различен начин по прищявка на един или на няколко индивиди. За всеки това означава правото да изразява мнението си, да си избира занятие и да го упражнява, да употребява собствеността си и дори да злоупотребява с нея, да заминава и да се връща, без да иска разрешение и без да дава отчет за мотивите и постъпките си. За всеки това означава правото да се събира с други индивиди, било за да обсъжда интересите си, било за да изповядва предпочетената от него и неговите съобщници вяра било просто, за да прекарва своите дни и часове по начин, съответстващ повече на склонностите и представите му. Най-сетне за всеки това означава правото да влияе върху упражняването на властта било чрез определянето на всички или на някои чиновници, било чрез представителства, петиции, молби, които властта малко или много е задължена да вземе под внимание. Сравнете тази свобода със свободата при древните.

Свободата при древните се състои в колективното, но пряко упражняване на повечето части от целия суверенитет, във възможността

всички да обсъждат на площада въпросите на войната и мира, да сключват договори за съюз с чужденците, да гласуват закони, да произнасят присъди, да преглеждат сметките, делата, управлението на магистратите, да призовават тези магистрати пред народа, да ги обвиняват, да ги осъждат или оправдават; но в същото време древните са приемали за съвместимо с тази колективна свобода пълното преклонение на индивида пред властта на общността. Не ще откриете при тях почти никоя от придобивките, съставляващи, както видяхме, свободата в модерните общества. Всички частни действия са подложени на строг надзор. Личната независимост е изпразнена от съдържание – както по отношение на мненията, така и на занятията и най-вече на религията. Възможността всеки сам да избира вярванията си, която за нас е едно от най-ценените ни права, би се приела от древните като престъпление и светотатство. И в неща, съвсем незначителни за нас, властта на общественото тяло се налага и сковва волята на индивида. В Спарта Терпандър не може да добави една струна на лирата си, без се намесят ефорите.⁵ Общността се набърква и в свършено домашни отношения. Младият лакедемонеец не може да се вижда свободно със съпругата си. В Рим цензорите безцеремонно обглеждат живота на семействата. Законите определят нравите и понеже нравите включват всичко, нищо не остава извън обсега на законите.

Така в древността индивидът, почти неизменно суверен в обществените дела, е роб във всяка област на частния си живот. Като гражданин той решава дали ще се води война или ще се сключи мир; като частно лице е ограничаван, надзираван, спъван във всяко свое движение; като частица от общественото тяло разпитва, сваля, съди, лишава от имот, праща в изгнание или наказва със смърт магистратите или управниците си, а като подчинен на общественото тяло на свой ред може да се окаже лишен от своето обществено положение и длъжности, прогонен, умъртвен по неограничената воля на общността, от която е частица. В модерните времена, напротив, независимият в личния си живот индивид дори и в най-свободните държави само привидно е суверен. Суверенитетът му е ограничен, почти във всички случаи отменен; и ако в определени, ала редки моменти, макар и с редица ограничения и спънки той упражнява този суверенитет, впоследствие неизбежно бива лишен от него.

Тук трябва да спра за малко, господа, и да отговоря предварително на едно вероятно възражение. Има в древността една република, в която личното съществуване не е подчинено на общественото тяло така пълно както го описах. Тази република е най-известната от всички – досещате се, че имам предвид Атина. Ще се върна по-късно на този въпрос, когато, приемайки истинността на факта, ще ви изложа причините. Ще изясня защо Атина е единствената държава в древ-

ността, която толкова много прилича на модерните. Навсякъде другаде общественото правораздаване е неограничено. Древните, както отбелязва Кондорсе, нямат никаква представа за лични права.⁶ Хората представляват един вид машини, чиито пружини и предавки се регулират от закона. Същата зависимост е характерна и за добрите векове на Римската република: индивидът е, така да се каже, изгубен в нацията, гражданинът – в града.

Нека сега се върнем към извора на тази съществена разлика между древните и нас.

Всички древни републики са затворени в тесни граници. Най-многолюдната, най-могъщата, най-значителната от тях не може да се мери по площ с най-малката съвременна държава. Ограничената площ неизбежно предопределя войнствения дух на тези републики; всеки народ непрекъснато предизвиква съседите си, а и те на свой ред го предизвикват него. Възправяни от нуждата един срещу друг, те непрекъснато воюват и си отправят заплахи. Дори и тези, които нямат желание да стават завоеватели, не могат да захвърлят оръжието, за да не се окажат завоювани. Всеки един плаща за сигурността, независимостта и цялостното си съществуване цената на войната. Тя е постоянният интерес, едва ли не обичайното занимание на независимите държави в древността. И най-сетне, като неотменен резултат от този начин на съществуване всички държави притежават роби. Грубият труд, а у някои нации и занаятите са оставени в ръце, оковани във вериги.

Модерният свят ни предлага напълно противоположна картина. И най-малките днешни държави са несравнимо по-обширни от Спарта или от Рим в първите пет века на съществуването му. Дори разделението на Европа на няколко държави е по-скоро привидно, отколкото реално, вследствие на напредъка на просвещението. Докато всеки народ някога е представлявал откъснато семейство, роден враг на останалите семейства, сега една и съща човешка маса съществува под различни имена и различни начини на обществена организация, но хомогенна по природа. Тя е достатъчно силна, за да се страхува от варварските орди. Достатъчно просветена е, за да вижда във войната бreme. Неизменният ѝ стремеж е мирът.

Това различие води след себе си още едно. Войната предшества търговията; защото войната и търговията представляват два различни пътя към една и съща цел: придобиването на нещо желано. Търговията е не нещо друго, а почит към силата на притежателя, изразена от домогващия се до притежание. Тя е опит по взаимно съгласие да се получи благо, за което няма надежда да бъде взето насила. На човек, който винаги е по-силният, и през ум няма да му мине да търгува. Само когато опитът на войната, ще рече употребата на неговата сила

срещу друга сила, го изложи на различни видове съпротива и неуспех, той ще е склонен да прибегне до търговия – с други думи, до по-кратко и по-сигурно средство да склони чуждия интерес към съгласие със своя. Войната е импулс, търговията е пресмятане. Но именно затова е неизбежно идването на епоха, когато търговията измества войната. Ние стигнахме до тази епоха.

Не искам да кажа, че в древността не е имало търгуващи народи. Но тези народи са в известен смисъл изключения от общото правило. Времетраенето на една беседа не ми позволява да обрисувам пред вас всички препятствия, на които се е натъквала тогава търговията; впрочем те са ви известни не по-зле, отколкото на мен, и аз ще ви припомня само едно. Непознаването на компаса принуждава древните мореплаватели да се отдалечават колкото може по-рядко от брега. Преминването на Херкулесовите стълбове, т. е. на Гибралтарския пролив, се е смятало за извънредно дръзко начинание. Финикийците и картагенците, най-способните мореплаватели, са се осмелили много късно да се впуснат в него и примерът им дълго остава без последователи. В Атина, за която скоро ще говорим, лихвите при търговия по море били приблизително шейсет на сто, докато обикновената лихва не надвишавала два-найсет на сто – толкова рискована изглеждала далечната търговия.

Освен това, ако имах възможност да се впусна в едно отклонение – твърде дълго за жалост, – щях да ви докажа, господа, с подробности за нравите, обичаите и начините за обмен на древните народи, занимаващи се с търговия, че дори търговията им е, така да се каже, просмукана от духа на епохата, от воинствения климат и околната враждебност. По онова време търговията е щастливо изключение: днес тя е обичайно състояние, единствена цел, всеобща тенденция, истински живот на народите. Те желаят покой; с покоя – охолство; като извор на охолството – производство. От ден на ден войната става все по-неефикасно средство да се изпълнят желанията им. Възможностите, свързани с нея, не предлагат нито на индивидите, нито на народите облаги, сравними с тези от мирния труд и редовния обмен. При древните една спечелена война означава приток на роби, на данъци, на поделени земи, на обществено и лично богатство. В модерната епоха една спечелена война във всички случаи струва повече, отколкото носи.

Най-сетне благодарение на търговията, на религията, на интелектуалния и нравствен напредък на човешкия род в европейските нации вече няма роби. Свободни хора трябва да изпълняват всички занятия, да задоволяват всички нужди на обществото.

Лесно се долавя, господа, неизбежният резултат от тези различия.

Първо, големината на една страна съответно намалява политическата тежест на всеки индивид. И най-невзрачният жител на републи-

ликански Рим и Спарта е представлявал сила. Не е така с обикновения гражданин на Великобритания или Съединените щати. Личното му влияние е неуловим елемент в обществената воля, която налага на управлението своя отпечатък.

На второ място, премахването на робството отнема на свободното население незаетото време, което му е оставало поради това, че робите вършели почти всичко. Без робите в Атина двайсет хиляди атиняни не биха могли да се препират всеки ден на градския площад.

Трето, търговията, за разлика от войната, не оставя в човешкия живот периоди на бездействие. Постоянното упражняване на политическите права, всекидневното разнищване на държавните дела, споровете, сплетните, цялата въртележка и непрестанното брожение на заговорническите групировки, неизбежните вълнения са необходим пълнеж, ако се осмеля да употребя този израз, в живота на свободните народи през древността, които иначе са щели да линеят под бремето на злокачествено безделие, докато всичко това би носило само неприятности и умора за модерните нации, където индивидът се занимава със своите сделки, с начинанията си, с добитите или преследвани облаги и скланя само за късо време, и то колкото може по-рядко, да бъде отклоняван.

Най-сетне търговията вдъхва на хората истинска любов към личната независимост. Търговията осигурява издръжката им, задоволява желанията им без намесата на властта. Тази намеса почти винаги е – не зная дори защо казвам почти: тя винаги е притеснение и пречка. Всеки път, когато колективната власт пожелае да се намеси в частните сделки, тя дразни участниците в тях. Винаги, когато властите понечат да се заемат с нашите дела, те го вършат по-зле и с повече разходи.

Споменах ви, господа, че ще ви говоря за Атина, чийто пример сякаш може да бъде противопоставен на някои от моите твърдения, докато всъщност ги потвърждава.

Атина, както вече признах, е най-отдадената на търговия от всички гръцки републики, затова тя предоставя на гражданите си несравнимо повече свободи, отколкото Рим или Спарта.⁷ Ако можех да навляза в подробности, щях да ви покажа, че търговията е причината при атиняните да липсват някои от различията между древните и модерните народи. Духът на атинските търговци е близък до духа на днешните търговци. От Ксенофонт научаваме, че по време на Пелопонеските войни те изнасяли капиталите си от континентална Атика и ги пращали из островите на архипелага.⁸ Търговията е създала при тях оборот. У Изократ откриваме наченки от употребата на мениселници.⁹ Така че преценете сами до каква степен техните нрави напомнят нашите. В отношението им към жените ще откриете (отново цитирам Ксенофонт) задоволството на мъжете, когато в дома царуват мир и дос-

тойно другарство, ще откриете зачитане на женската податливост спрямо тиранията на природата, затваряне на очите пред неудържимата власт на страстите, прошка за първата слабост и подминаване на втората.¹⁰ В отношенията им с чужденците ще ги видите да предоставят много граждански права на този, който дошъл при тях със своето семейство, започва занаят или отваря работилница¹¹. Най-сетне ще останете поразени от изключителната им любов към свободата. В Лакедемония, казва един философ¹², гражданите тичат, щом ги повика някой магистрат, докато един атинянин би се отчаял, ако го сметнат за зависим от който и да е магистрат.¹³

И все пак, тъй като редица други обстоятелства, определящи характера на древните народи, са налице и в Атина; тъй като има роби и територията е твърде ограничена, тук също откриваме елементи от присъщата на древните свобода. Народът твори законите, оценява поведението на магистратите, задължава Перикъл да представи равностметка, осъжда на смърт всички военачалници, водили битката при Аргинузите. Също и остракизмът¹⁴ – узаконен и възхваляван от всички тогавашни законодатели произвол, – който ни изглежда възмутителна несправедливост, доказва, че индивидът е все още в голяма степен заробен от върховенството на общественото тяло, нещо което вече не съществува в която и да е от социално свободните европейски държави днес.

От моето изложение е видно, че ние не можем да се ползваме от свободата на древните, изразяваща се в активното и постоянно споделяне на колективната власт. Нашата свобода по необходимост се съсредоточава в мирното ползване на личната независимост. В древността всеобщото упражняване на националния суверенитет съвсем не е абстрактно предположение както в наши дни. Волята на всеки един има реално влияние; извяването на тази воля носи силно и повтарящо се удовлетворение. Вследствие на това древните са склонни на много жертви, за да запазят политическите си права и участието си в управлението на държавата. Всеки с гордост съзнава какво означава неговият глас и намира в това съзнание за собствената си значимост щедро възмездие.

Това възмездие не е в сила днес за нас. Изгубен в множеството, индивидът почти никъде не забелязва влиянието, което упражнява. Няма случай волята му да налага отпечатъка си върху общността; в неговите очи нищо не удостоверява приноса му. Така че упражняването на политическите права ни осигурява само частица от задоволството, което древните са черпели, докато напредъкът на цивилизацията, съвременната отдаденост на търговията, общуването между народите са умножили и разнообразили до безкрай възможностите за лично щастие.

Оттук следва, че по необходимост ние в много по-голяма степен от древните държим на личната си независимост. Защото, жертвайки

тази независимост заради политически права, древните са жертвали по-малкото, за да получат по-голямото, докато същата жертва за нас означава да дадем повече, за да получим по-малко.

Целта на древните е подялбата на обществената власт между всички граждани на една страна. Това наричат те свобода. Целта на модерния човек е сигурността в удовлетворяването на личните стремежи и той нарича свобода гаранциите, които институциите му дават, че ще получи това удовлетворяване.

В началото казах, че поради недолавяне на разликите добронамерени по начало люде ни докараха безброй беди по време на нашата продължителна и бурна революция. Господ да ме опази от прекалено суров упрек към тях: грешките им са разбираеми. Не могат да се четат блестящите страници от античността, не могат да се проследяват деянията на великите мъже, от този период без да се пробуди незнайно, несравнимо вълнение, което нищо в съвременността не е в състояние да предизвика. Сякаш прастари съставки на едно естество, по-отдавнашно от нашето собствено се събуждат в нас. Трудно е да не потъгуваш за онези времена, когато човешките способности се разгръщат в отнапред очертана посока, но в обширно поприще, окрилени от собствената си сила и с опияняващо чувство за енергия и достойнство; усети ли човек подобна жал, невъзможно е да не се опита да подражава на онова, за което жали.

Ние изживявахме дълбоко това чувство, особено когато имахме злоупотребяващи с властта правителства; без да са силни, те се оказаха потиснически, абсурдни в принципите си, жалки в действията; правителства, чийто двигател бе произволът, а целта – принизяването на човешкия род. А и днес се намират хора, които се осмеляват да възхваляват пред нас тези правителства, сякаш можем някога да забравим, че сме били свидетели и жертви на тяхното упорство и безсилие, както и на рухването им. Целта на нашите реформатори бе благородна и възвишена. Кой от нас не е усещал как сърцето му се разтупква от надежда пред новите пътища, сякаш разкрити от тях? Тежко и днес на онзи, който не уточнява, че посочването на грешките, допуснати от нашите първи водачи, не означава поругаване на тяхната памет, нито пък отхвърляне на възгледите, проповядвани през вековете от приятелите на човечеството!

Но тези мъже бяха черпили повечето от своите възгледи от произведенията на двама философи, пропуснали да забележат промените в нагласата на човешкия род през последните две хиляди години. Може би някога по-обстойно ще разгледам системата на по-прочутия от тези философи – Ж. Ж. Русо, за да покажа, че като пренася в нашите модерни времена един обхват на обществената власт, на колективния

суверенитет, присъщ на други векове, макар и движен от най-чиста любов към свободата, този възвишен гений се оказа източник на злощастни оправдания за не един вид тирания.¹⁵ Сочейки онова, което смятам за важна за разбулване грешка, аз несъмнено ще проявя предпазливост в опровержението и уважение в порицаването. Със сигурност не ще се присъединя към хулителите на един велик човек. Когато случайността сякаш ме постави в съгласие с тях по една-едничка точка, започвам да се изпълвам с подозрение към самия себе си; и незабавно усещам, като възмездие за привидното единомислие по някой единствен и частен въпрос, необходимост да се разгранича от тези мними съюзници и да ги заклеймя.

Тъй или иначе длъжни сме да поставяме истината над съображенията, които придават такъв блясък на този чуден талант и затвърждават неизмеримата му слава. А и както ще се види, не бива единствено на Русо да се приписва грешката, срещу която възразявам; тя в много по-голяма степен принадлежи на един от следовниците му, не така красноречив, но също толкова непреклонен и хиляди пъти по-краен. Именно него, абат Мабли, можем да видим като главен представител на онази система, която според античните разбирания за свободата изисква гражданите да са напълно подчинени, за да бъде нацията суверенна, и индивидът да е роб, за да е свободен народът.

Подобно на Русо и мнозина други абат Мабли се позовава на древните и приема властта на общественото тяло за свобода, като оттам насетне е готов с цената на всякакви средства да разпростре същата власт върху тази своенравна част на човешкото съществуване, чиято независимост окаява. Навред в съчиненията му се среща съжалението, че подвластни на законите са само действията. Той би искал законите да обхванат и мислите, и най-беглите впечатления, а човекът да бъде преследван неотклонно, без възможност да си намери убежище от тяхната власт. Веднага щом съзре у някой народ погазваща човешкото достойнство мярка, тутакси решава, че е направил откритие и я предлага за образец; той ненавижда индивидуалната свобода като личен враг и когато изнамери в историята напълно лишена от нея нация, която да не е имала и понятие от политическа свобода, той неудържимо ѝ се възхищава. Египтяните го докарват до възторг, защото, както заявява, всичко при тях е било уредено от закона – дори отдихът, дори нуждите, всичко е под похлупака на законодателя, всеки миг от денонощието е запълнен с някакво задължение. Дори любовта е представлявала обект на тази височайша намеса и законът ту е отварял, ту е затварял брачното ложе.

Спарта, която свързва републиканските форми със същото заробване на индивидите, въодушевява още по-силно нашия философ. Този обширен манастир му се представя като идеал за свършената ре-

публика. Към Атина изпитва дълбоко презрение и с охота би заявил за тази нация, най-достойната в Гърция, онова, което един академик аристократ казва за Френската академия: „Какъв ужасен деспотизъм! Всеки върши каквото си иска.“ Длъжен съм да добавя, че почитаемият велможа говори за Академията такава, каквато беше преди трийсет години.

Грешките на Монтескьо, надарен с по-проницателен разум поради по-хладния си дух, са от малко по-различно естество. Различията, за които говорих, не са му убегнали, но той не стига до истинската причина за тях.

„Гръцките политици – казва той – живеят под републиканско управление и не признават друга сила освен добродетелите. Днешните политици ни говорят единствено за производство, търговия, финанси, богатство и дори за разкош.“*

Той приписва тези различия на републиката и на монархията, а те са породени от противоположния дух на древните и на модерните времена. Граждани на републики, поданици на монархии, всички днес се стремят към насладите на живота и не е възможно никъде, при съвременното състояние на обществото, да съществуват хора, които да не ги желаят. Народът, който в наши дни е най-привързан към своята свобода, беше преди освобождаването на Франция също така и народът най-привързан към всички наслади от живота. И той държеше на свободата си най-вече, защото виждаше в нея гаранция за насладите, които търсеше. Едно време там, където имало свобода, лишенията ставали поносими; днес навред, където има лишения, е необходимо и заробване, за да бъдат те понасяни. В наши дни е по-възможно превръщането на един народ от роби в народ от спартанци, отколкото пригаждането на спартанците към свободата.

Хората, издигнати от вълната на събитията начело на нашата революция, поради неизбежното следствие от възпитанието си се оказваха пропити от стародавните и ставали неверни вече схващания, възвеличавани от споменатите философи. Метафизиката на Русо, сред която като светкавици блясват върховни истини и пасажи със завладяващо красноречие; непреклонността на Мабли, нетърпимостта му, омразата му към всички човешки страсти, жаждата му да ги подчини до една, крайните му схващания за обхвата на законите, несъответствието между това, което е препоръчвал и това, което е съществувало, настървението му срещу богатството и дори срещу собствеността – всичко това е пленявало съзнанието на разгорещените от скорошната си победа хора, които след завоюването на законната власт се оказваха склонни да я разпростират повсеместно. Те намериха скъпоценна

* "За духа на законите", III, 3.

опора в авторитета на двамата писатели, които безкористно, бичувайки човешкия деспотизъм, превръщат в аксиоми буквата на закона. И учениците пожелаха да упражнят обществената сила, така както тя според техните наставници е била налагана някога в свободните държави. Те повярваха, че всичко трябва да отстъпи пред колективната воля и че всякакви ограничения върху личните права ще бъдат щедро компенсирани от участието в обществената власт.

Вие знаете, господа, какъв бе резултатът. Свободни институции, изградени с познаване на съвременния дух, биха могли да оцелеят. Възобновената древна постройка се срути, независимо от усилията и от достойните за възхищение героични подвизи. Причината е, че обществената власт навред накърнява личната независимост, без да премахва нуждата от нея. Нацията не прие, че идеалната част от един абстрактен суверенитет струва исканите от нея жертви. Напразно ѝ повтаряха, позовавайки се на Русо: законите на свободата са хиляди пъти по-строги от тежкото иго на тираните. Тя не пожела тези строги закони и в изнуреното ѝ съзнание започна да се мярка мисълта, че игото на тираните е за предпочитане. Последвалият опит ѝ отвори очите. Тя видя, че произволът на хората е по-лош и от най-лошите закони. Но и законите трябва да имат граници.

Ако съм успял, господа, да ви внуша гледището, до което по мое убеждение водят тези факти, вие ще признаете с мен истинността на следните принципи:

Най-насъщната нужда днес е личната независимост. Така че никога не трябва да се иска жертването ѝ в името на политическата свобода.

Оттук и следващото заключение: нито една от многобройните и твърде възхвалявани институции, които в древните републики ограничават личната свобода, не е приемлива в модерните времена.

На пръв поглед, господа, тази истина сякаш не се нуждае от особени доказателства. Няколко правителства в наше време като че не проявяват никаква склонност да подражават на републиките от древността. При все това, колкото и малко да им се нравят републиканските институции, към някои републикански обичаи те изпитват необяснимо за мен влечение. Възмутително е, че това са тъкмо онези обичаи, които позволяват експулсиране, изселване, лишаване от имот. Спомням си, че през 1802 г. в един закон за специалните съдилища бе предложен член, според който във Франция се въвеждаше гръцкият остракизъм; и Господ знае колко на брой красноречиви оратори ни говориха за свободата в Атина и за всички жертви, които съхраняването на свободата изисква от индивида, за да бъде приет този член, който все пак бе оттеглен! А и съвсем неотдавна, когато боязливата власт плахо се опита да насочи изборите в своя полза, един вестник, за който

в никакъв случай не може да се каже, че е опетнен с републиканство, предложи да се възроди римската цензура, за да бъдат отстранени опасните кандидати.

Това ми дава основание да смятам, че не ще бъде безполезно отклонение от моя страна, ако в подкрепа на твърдението си кажа още няколко думи за тези прехвалени институции.

Атинският остракизъм се основава на хипотезата, че общността има пълна власт над своите членове. При такава хипотеза той изглежда оправдан; в една малка държава, където влиянието на някой силен с кредита, с клиентелата и със славата си индивид е в състояние да противостои на силата на масата, остракизмът може да изглежда полезен. Но сред нас индивидите разполагат с права, които обществото е длъжно да уважава, и личното влияние, както вече изтъкнах, е до такава степен разтворено в множеството равни или надвишаващи го влияния, че всяко посегателство, оправдано с необходимостта да се намали това влияние, е ненужно и следователно – несправедливо. Никой няма правото да изпраща на заточение гражданин, ако той не е осъден от редовен съд по силата на формален закон, който обвързва наказателната мярка заточение с виновното деяние. Никой няма правото да изтръгва гражданина от родината му, земеделеца от земите му, търговеца от сделките му, съпруга от съпругата му, бащата от децата му, писателя от размислите му, стареца от навиците му. Всяко политическо изгнание е политическо покушение. Всяко изгнание, постановено от някакво събрание, уж в полза обществената сигурност, е пресъпление на това събрание срещу обществената сигурност, защото тя не може да има друго съдържание освен спазването на законите, съблюдаването на процедурите и поддържането на гаранциите.

Римската цензура, подобно на остракизма, предполага неограничена власт. В една република, сред чиито граждани – всичките жители на един и същ град – бедността поддържала изключителна простота на нравите, а хората нямали какво занятие, което да отклонява вниманието им от обществените дела, и постоянно наблюдавали и съдели как се прилага държавната власт, от една страна цензурата имала по-широко поле за изява, а от друга, произволът на цензорите бил обуздаван от нравствения надзор над тях. Но веднага след като разрастването на републиката, усложняването на обществените връзки, появата на по-изискани форми на цивилизация отнели на тази институция онова, което ѝ служело едновременно за основа и ограничител, цензурата се изражда дори в Рим. Така че не цензурата е създала добрите нрави; тя е черпила от простотата на нравите могъществото и ефикасността си.

Във Франция произволна институция като цензурата би била ед-

новременно неефикасна и нетърпима. В сегашното състояние на обществото нравите са изтъкани от фини, променливи, неуловими отсенки и биха се оказали по хиляди начини осакатени, ако се направи опит да бъдат прецизирани. Единствено общественото мнение може да ги засегне, само то е в състояние да съди за тях, тъй като природата му е същата. То би възнегодувало срещу всяка реална власт, която ще пожелае да им придаде по-точно измерение. Ако правителството направи опит, подобно на римските цензори, да упражни своя гнет върху някой гражданин с произволно решение, цялата нация ще се опълчи срещу подобна заповед и няма да одобри решението на властта.

Казаното за пренасянето на цензурата в модерните времена важи и за много други страни на обществената организация, във връзка с които още по-често и по-разпалено се изтъква примерът на античността. Така е с образованието например. Какви ли не доводи сме чували за необходимостта държавата да наложи влиянието си върху подрастващите поколения, за да ги формира по своя воля, какви ли не много учени цитати са се привеждали в подкрепа на тази теория. Едни след други ни бяха показвани пред очите перси, египтяни, Галия, Гърция и Италия! За Бога, господо, ние не сме нито перси, подчинени на един деспот, нито египтяни, намиращи се във властта на жреците, нито гали, които техните друиди можели да принасят в жертва, нито, най-сетне, гърци и римляни, черпещи от участието в обществената власт утеха за личното си заробване. Ние сме хора на модерните времена и всеки от нас желае да се ползва от правата си; всеки желае да развива способностите си както намери за добре, без да вреди на другите; да бди за развитието на тези способности и у децата, поверени от природата на нашата любов, която е толкова по-просветена, колкото е по-силна, без да разчита на властта, освен за общите средства за просвета, които тя е в състояние да събере – така както пътниците пътуват по нейните шосета, но не приемат наставления накъде да поемат. Религията също е изложена на подобни възпоминания от други времена. Разпалени поборници за единна догма ни припомнят законите на древните срещу чуждите божества и подкрепят правата на католическата църква с примера на атиняните, пратили Сократ на гибел задето разклатил многобожието и с този на Август, който държал да запази вярата на предците, вследствие на което не след дълго първите християни биват хвърлени на зверовете.

Да не се поддаваме, господо, на подобно преклонение пред някои антични спомени. Живеем в модерните времена и аз желая съзвучна с модерните времена свобода; живеем в монархии и затова смирено моля тези монархии да не заимстват от някогашните републики средства за потисничество.

Личната свобода, повтарям, е истинската модерна свобода. Политическата свобода е гаранция за личната; следователно политическата свобода е абсолютно необходима. Но да се изисква от днешните народи по примера на древните да жертват личната заради политическата свобода, е най-сигурният начин те да изгубят първата; а стигне ли се дотам, не ще закъснее и похищението на втората.

Виждате, господо, че моите наблюдения ни най-малко нямат за цел принижаването на политическата свобода. Аз в никакъв случай не правя от изложените пред вас факти заключенията, които други извличат. От това, че древните са били свободни, а ние не можем да бъдем свободни като древните, те стигат до заключението, че ние сме обречени на робство. Желанието им е да изградят новия обществен ред с ограничен брой елементи, единствените според тях годни за днешния свят. Тези елементи са предрасъдъците, за да бъдат плашени хората; егоизмът, за да бъдат покварявани; леконравието, за да бъде подкопан здравият им разум; низките наслади, за да бъдат развращавани; деспотизмът, за да бъдат направлявани, и това, което е крайно необходимо – позитивни знания и точни науки, за да служат по-добре на деспотизма. Нелепо би било, ако такъв се окаже резултатът от четирийсет столетия, през които човешкият дух се е сдобивал с все нови нравствени и физически възможности: не смея дори да го помисля.

Различията между нас и древността според мен водят до напълно противоположни заключения. Не гаранцията трябва да бъде ослабена, а ползването трябва да се разшири. Аз не призовавам към отказ от политическата свобода, аз искам гражданска свобода, съчетана с различни форми на политическата свобода. Управляващите вече нямат както в древността правото да си присвояват беззаконна власт. А очерпената от законен източник власт носи много по-ограничени, отколкото някога права за упражняване върху индивидите на едно произволно надмощие. И днес ние имаме същите права, каквито сме имали винаги: вечното право да одобряваме законите, да обсъждаме интересите си, да съставляваме неотделима част от общественото тяло, чиито членове сме. В същото време правителствата са получили нови задължения. Напредъкът на цивилизацията, настъпилите през вековете промени вменяват на властта повече уважение към навиците, чувствата и независимостта на индивида. Тя е длъжна по-предпазливо и по-внимателно да посяга към тях.

Това удържане на властта в точните рамки на задълженията ѝ отговаря и на нейния интерес, защото, ако удовлетворителната за съвременниците свобода се различава от онази, към която са се стремили древните, възможният в античността деспотизъм става днес немислим. От това, че в много по-малка степен, отколкото те са могли да

си позволят, се занимаваме с политическата си свобода и във всекидневието си сме много по-слабо встрастени в нея, може да се стигне понякога до прекомерно и винаги погрешно занемаряване на осигурените от нея гаранции; но в същото време ние много повече от древните държим на личната си свобода и ще я браним, ако е застрашена, с много повече умение и упорство, а и разполагаме със средства за защита, каквито те са нямали.

Търговията прави още по-нетърпим произвола, прилаган спрямо нашето съществуване, тъй като сделките ни са много по-разнообразни и произволът на свой ред би бил задължен да се множи, за да ги обхване. Търговията освен това улеснява избягването на произвола, защото променя естеството на собствеността и от тази промяна тя става почти неуловима.

Търговията придава на собствеността ново качество: обръщението; без обръщение собствеността е само ползване; властта винаги може да повлияе върху ползването, защото е в състояние да го прекрати; но оборотът поставя невидима и непреодолима преграда пред подобна намеса на обществената власт.

Последствията от търговията отиват дори още по-далеч: тя не само освобождава отделните лица, но и създавайки кредита, поставя властта в зависимост.

Парите, казва един френски автор, са най-опасното оръжие на деспотизма; ала в същото време те са най-могъщата му спирачка; кредитът зависи от общественото мнение; тук силата е безполезна, парите могат да се скрият или да изчезнат, всички операции на държавата – да се прекратят. Кредитът не е имал това значение при древните; техните правителства са били по-силни от частните лица; в наши дни частните лица са по-силни от политическите власти; богатството е мощ, приложима във всеки един миг, по-приложима към всички интереси и, следователно, по-реална и по-въздействаща; властта заплашва, богатството възмездява; от властта се убягва чрез измама, а за да се спечели благоразположението на богатството, трябва да му се служи; богатството ще надделее.

Като следствие от същите причини личното битие не е така обвързано с политическото битие. Индивидите могат да пратят надалеч богатствата си; те пренасят със себе си всички наслади на личния живот; търговията е сближила нациите и ги е довела до почти сходни нрави и навици; предводителите може и да враждуват, народите са съграждани.

На властта не ѝ остава друго, освен да се примири; свободата ни е необходима и ние ще я имаме; но понеже необходимата ни свобода е различна от тази на древните, тя се нуждае от различно организиране в сравнение с онова, което е подходило на античната свобода. При

нея, колкото повече време и сили човек отделял за упражняването на политическите си права, толкова по-свободен се е чувствал; при желаната от нас свобода колкото повече време за следването на нашите лични интереси ни оставя упражняването на политическите ни права, толкова по-скъпа ни е свободата.

Ето как се ражда, господа, необходимостта от системата на представителство. Тази система не е нищо друго освен такава организация, чрез която една нация натоварва шепа индивиди с онова, което сама не може или не иска да върши. Бедният сам се занимава с делата си, богатият наема управители. Това е историята на древните и на модерните нации. Системата на представителството е пълномощно, дадено на известен брой хора от целия народ, за да защитават интересите му, защото той няма време непрекъснато сам да ги защитава. Но ако не са безумци, богатите хора, които имат управители, внимателно и строго проверяват дали тези управители изпълняват дълга си, дали не са небрежни, подкупни или некадърни; и за да преценят стопанската дейност на своите мандатъори, предпазливите упълномощители грижливо следят как вървят делата, които са им поверили. По същия начин народите, прибягнали до системата на представителството, за да се радват на предпочетената от тях свобода, трябва да упражняват действен и постоянен надзор върху своите избраници и да си запазват правото след не много дълги срокове да ги отстраняват, ако са излъгали очакванията, и да им отнемат властта, с която са злоупотребили.

Защото от разликите между свободата в древността и днешната свобода произтича един по-различен вид опасност за последната.

Заплахата за античната свобода идва от съсредоточаването на вниманието единствено в споделянето на обществената власт и пренебрегване на личните права и удовлетворения на хората.

Опасността за модерната свобода е заложена в това, че, съсредоточени в ползването на личната си независимост и преследването на частните си интереси, ние сме склонни твърде лесно да се откажем от участие в упражняването на политическата власт.¹⁶

Обладателите на властта не пропускат случай да ни окуражат в този път. Те са готови с неимоверна охота да ни спестят всякакви затруднения освен подчинението и плащането! Те ще заявят: „Каква е в крайна сметка целта на всичките ви усилия, подтикът за вашия труд, предметът на вашите надежди? Нима не е щастието? Е, добре, оставете на нас да се занимаваме с него и ние ще ви го осигурим.“ Не, господа, нека да не се поддаваме! Колкото и трогателна да е такава нежна загриженост, по-добре е да помолим властта да си остане в нейните граници. Да се задоволи да бъде справедлива; щастието си е наша грижа.

Бихме ли могли да сме щастливи чрез ползването, ако то се ока-

же отделено от гаранциите? И откъде да ги вземем тези гаранции, ако се откажем от политическата свобода? Подобен отказ би бил лудост, господа – лудост, подобна на онази, която проявява човек, градящ върху пясък къща без основи, защото щял да живее на първия етаж.

Впрочем дали е истина, че щастието от какъвто и да е вид съставлява единствената цел на човешкия род? Ако е така, попрището ни би се оказало твърде стеснено, назначението ни – съвсем принижено. Няма човек, който, ако приеме да се принизи, да потисне нравствените си способности, да принизи желанията си, да се откаже от делата си, от славата, от дълбоките и благородни чувства, не би могъл да блаженства в затъпление. Не, господа, аз свидетелствам за тази най-добра част от нашата природа, това, възвишено безпокойство, което ни преследва и измъчва, тази страст да увеличаваме познанието и да развиваме способностите си; ние сме призвани от съдбата не за голо щастие, а за усъвършенстване, и политическата свобода е най-могъщото, най-енергичното средство за усъвършенстване, с което небесата са ни дарили.

Задължавайки всички граждани без изключение да изследват и опознаят най-съкровените си интереси, политическата свобода разчупва границите на техния дух, облагородява мислите им, установява помежду им един вид интелектуално равенство, което съставлява славата и могъществото на един народ.

Също така вижте как една нация израства с установяването на първата институция, която ѝ предоставя редовно упражняване на политическата свобода. Вижте как нашите сънародници от всички класи и всички професии излизат от кръга на обичайните си занимания и частния си поминък и изведнъж се озовават на равнището на високата мисия, която Конституцията им отрежда, и проникателно избират, енергично отстояват, разобличават измамите, не се поддават на заплахите, благородно се съпротивяват на ласкателствата. Вижте как чистият, дълбок и искрен патриотизъм тържествува в градовете ни и внася живителен дух дори в махалите, просмуква работилниците, раздвижва селата, кара правдивия и разсъдлив ум на орача хранилник и на съобразителния търговец да осъзнаят правата и да осмислят необходимостта от гаранции, и те, запознати от историята с понесените страдания и не по-малко просветлени относно средствата за отстраняването им, обгръщат с поглед цяла Франция и изразяват националната благодарност с гласовете си, като възнаграждават за трийсетгодишната му вяроност към принципите най-именития защитник на свободата.*

Следователно, господа, въпросът съвсем не е да избираме еди-

ния от двата вида свобода, за които ви говорих, а да се научим да ги съчетаваме. Институциите, както заявява известният историк на средновековните републики¹⁸, трябва да осъществяват предначертанията на човешкия род; и тяхната задача ще е толкова по-успешно изпълнена, колкото по-голям брой граждани издигнат те до възможно най-високо нравствено достойнство.

Работата на законодателя в никакъв случай не е завършена, ако е успял единствено да осигури спокойствие за народа. Дори когато народът е доволен, остава още много за правене. Необходимо е институциите да завършат нравственото възпитание на гражданите. Със зачитане на личните им права, с уважение към независимостта им и без да смущават заниманията им, институциите са длъжни да утвърждават тяхното влияние върху обществените дела, да ги призовават да подкрепят с решимостта си и като гласуват упражняването на властта, да им гарантират право на контрол и надзор чрез изразяване на мнения и по този начин чрез практиката да ги подготвят по необходимия начин за тези висши задачи, като им вдъхват желание, а в същото време им предоставят и възможността като гласуват да се справят с тях.

* Г-н Дьо Лафайет, избран за депутат в Сарт.¹⁷